

เลียบเลาะห้องเรียน

ตัวตน “คนพิการ”: การต่อสู้ คัดค้านความพิการทางสังคม*

ปริญญา สมบุญยิ่ง

สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบัณฑิต

สาขาวิชาการวิจัยทางสังคม

คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ปีการศึกษา 2555

* บทความที่ได้รับรางวัลผลงานดีเยี่ยม ระดับปริญญาตรี จากการประกวดข้อเขียน “คน ในกระแสการเปลี่ยนแปลง” ส่วนหนึ่งของการสัมมนาวิชาการประจำปี พ.ศ. 2556 ของ ศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมจัดโดย กลุ่มจับตาประชาสังคมไทย (Thai Social Movement Watch-TSMW) และ ประชาไท วันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2556.

ข้อเขียนชิ้นนี้มีจุดเริ่มต้นจากการที่ผมได้ไปสัมภาษณ์งานที่สถาบันสร้างเสริมสุขภาพคนพิการ (สสพ.) และได้มีโอกาสนั่งสนทนาร่วมกับคนอื่นๆ หนึ่งในนั้นมีชายผู้เป็นอัมพฤกษ์ชีกซ้ายคนหนึ่งนั่งอยู่บนรถเข็นของเขา เขาและแขนซ้ายลีบเล็ก เขากำลังก้มหยิบหนังสือที่อยู่ตรงหน้า ในขณะที่คนรอบข้างต่างพากันเสนอตัวช่วยหยิบให้ แต่เขากลับปฏิเสธและรีบชิงหยิบเองด้วยมือขวามือเดียว หลังจากนั้นก็ตามมาด้วยเสียงชื่นชมจากคนรอบข้าง “เก่งจังเนอะ” บ้าง “สุดยอดไปเลย” บ้าง แต่ผมรู้สึกได้ถึงความเป็นเขาต่อคำชมดังกล่าว มากกว่าความภูมิใจในแววตาของชายผู้นั้น...เพียงแต่การช่วยเหลือตัวเอง กลับกลายเป็นความพิเศษเกินกว่าที่สังคมจะคาดหวังจากคนพิการ เหตุจูงใจนี้ จึงทำให้ผมจุกคิดถึงความไม่เท่าเทียมของความคิดเหล่านั้น นำไปสู่ข้อเสนอลำคัญที่ว่า คนพิการมิได้เป็นผู้ด้อยศักยภาพ แต่สามารถพึ่งพาและช่วยเหลือตนเอง รวมทั้งผู้อื่นได้ด้วย พวกเขามีได้ต้องการให้ผู้อื่นมองเขาด้วยความเวทนาและสงสาร ดังที่ปรากฏให้เห็นกันอย่างแพร่หลาย แต่ต้องการให้เห็นเขาเป็นมนุษย์คนหนึ่งที่มีความปกติ มีศักดิ์ศรีอย่างเท่าเทียมกัน

จากแรงจูงใจดังกล่าว นำผมไปสู่การพยายามค้นหาและเข้าใจให้ได้ว่าผู้พิการคนหนึ่งมีความคิดต่อตัวตนของเขาเองอย่างไร เขาเป็นใคร หรือเขากำหนดตัวเองให้อยู่ในจุดใดของสังคม ภายใต้วาทกรรมความพิการที่กดทับอยู่อย่างมีอาจ (ยากที่จะ) หลีกหนีได้พ้น งานชิ้นนี้ นำผมกลับไปพบกับเพื่อนสมัยเรียนมัธยมคนหนึ่ง ซึ่งได้กลายมาเป็นผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญเพียงคนเดียวในการศึกษาครั้งนี้ของผม...

“กบ”¹ เป็นชายผู้พิการทางสายตา ชาวสุรินทร์ อายุ 23 ปี ขณะที่ทำการเก็บข้อมูล กบกำลังศึกษาอยู่ชั้นปีสุดท้ายของคณะวิทยาศาสตร์ และอาศัยอยู่ในหอพักของมหาวิทยาลัย กบได้เข้ามาอยู่ที่กรุงเทพฯ โดยแยกตัวจากครอบครัวมาตั้งแต่ยังเล็ก เพราะหมอในกรุงเทพฯ ได้วินิจฉัยสาเหตุของอาการมองไม่เห็นว่าเป็นเพราะจอประสาทตาเสื่อม หลังจากเดินทางรักษาในหลายแห่งอยู่นาน ด้วยความเป็นคนต่างจังหวัดและต้องคลอดในโรงพยาบาลเล็กๆ ทำให้ไม่รู้แน่ชัดว่าอาการเกิดขึ้นจริงๆ ตอนไหนกันแน่ เขาพยายามรักษาทุกทางแม้กระทั่ง “โดนเป่าตา” แต่แม่ของกบก็ปักใจเชื่อว่า “สาเหตุที่ตาบอดน่าจะเป็นเพราะเปิดไฟทิ้งไว้ ตอนยังเล็ก เพราะมีความเชื่อเรื่องผีปอบจะมากินตับ” กบต้องเข้ามาเรียนที่โรงเรียนสอนคนตาบอดตั้งแต่อายุ 6 ขวบ

¹ ผู้เขียนใช้นามสมมติแทนชื่อเล่นของผู้ให้ข้อมูลหลักตลอดเนื้อหาของบทความชิ้นนี้.

จนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ที่นี่เองที่สอนการใช้ชีวิตด้วยตัวเองโดยไม่พึ่งพาใครในทุกๆ อย่างให้กับเขา ไม่ว่าจะเป็นการเดิน แต่งตัว อาบน้ำ กินข้าว ซึ่งตรงกันข้ามกับสิ่งที่ผมคิดมาตลอดว่าโรงเรียนเหล่านี้ ต้องเป็นสถานที่ที่ต้องคอยปรนนิบัติผู้พิการในทุกๆ อย่าง

ผมลองนึกย้อนกลับไปสมัยเรียนมัธยม แม้จะไม่ได้สนิทกันมากนัก แต่ผมก็มักจะเห็นเขาอยู่บ่อยๆ กบเดินมาโรงเรียนในตอนเช้า พร้อมกับไม้เท้านำทางประจำตัว กวัดแกว่งซ้ายที ขวาที เพื่อไม่ให้ตัวเองเดินชนนั่นชนนี่ ผมยังแอบลุ้นว่าเขาจะเดินชนเสาอยู่บ่อยๆ แต่เป็นเรื่องน่าแปลกที่กบมักจะหลบไปได้ทุกครั้ง เท่าที่ผมรู้จัก กบเป็นคนจิตใจดี มีจิตอาสา เป็นประธานชมรมเพื่อนโดมสัมพันธ์ที่ต้องคอยจัดกิจกรรมอาสาเพื่อคนที่ด้อยโอกาสอยู่เสมอ กบดูจะเรียบร้อย สุภาพ สุขุม นิ่งๆ ภายนอกเป็นคนตัวอ้วนสูงใหญ่ ทรงผมธรรมดาตามธรรมชาติ ไม่จัดแต่งทรงผมตามสมัยนิยมมากนัก ในระหว่างการเก็บข้อมูลช่วงเดือนมกราคม - กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2556 ทุกครั้งที่นัดพบมาพูดคุยกันบริเวณใต้หอพักของเขาเอง กบมักจะลงมาจากหอด้วยเสื้อผ้าชุดลำลอง กางเกงขาสั้นบ้าง ยาวบ้าง และสวมรองเท้าแตะสบายๆ

ในฐานะเพื่อนเก่าคนหนึ่ง ทำให้ผมไม่ต้องลำบากมากนักกับการพยายามทำความเข้าใจและลดช่องว่างในฐานะผู้ศึกษากับผู้ให้ข้อมูล ในขณะที่กบก็เป็นคนคุยเก่งอยู่แล้วระดับหนึ่ง ทำให้การสนทนาดูจะเป็นการคุยเล่นเรื่อยเปื่อย ถ้ามย้อนอดีตสมัยเรียนและเรื่องในวัยต่างๆ เหมือนเพื่อนเก่าที่ไม่ได้เจอกันนานคนหนึ่งเท่านั้น ความอึดอัดที่อาจจะมียู่บ้าง ก็ค่อยๆ ลดน้อยถอยลงเรื่อยๆ กลายเป็นความสนุกสนานในการพูดคุยไปตามเรื่องเล่าที่ชวนประหลาดใจอยู่เป็นระยะๆ

ในงานชิ้นนี้ ผมจะแบ่งเรื่องราวออกเป็น 3 ส่วน โดยเริ่มจากการประกอบสร้างความพิการในสังคม นำไปสู่การปฏิบัติต่อผู้พิการบนฐานของการจัดการสภาพแวดล้อมในส่วนต่อมา และท้ายที่สุด คือการพยายามคัดค้าน ตรวจสอบอัตลักษณ์ของตนเองในฐานะผู้พิการที่ถูกตีตราจากสังคมเป็นการปิดท้าย

ประกอบสร้าง “ความพิการ”

ความพิการ (Disability) ไม่ได้เกิดจากการด้อยความสามารถ (Impairment) หากแต่เกิดจากข้อจำกัดของสังคมที่มีต่อคนพิการ นับตั้งแต่อคติ (Prejudice) ของปัจเจกเรื่อยไปจนถึงการเลือกปฏิบัติ (Discrimination) ของสังคม หรือที่เรียกว่าอุปสรรคทางสังคมที่มีต่อคนพิการ (Social Barriers) นั้นเอง

(พงษ์เทพ สันติกุล 2552, 10)

คนที่ถูกตีตรา มักมีความคิดที่ว่าไม่รู้ว่าคุณอื่นคิดอะไรกับเขาบ้าง ส่วนปฏิกิริยาของคนทั่วไปที่มีต่อคนที่ถูกตีตรานั้น แสดงได้หลายรูปแบบ เช่น การเหมารวมว่า ปัญหาของคนพิการทุกอย่างในชีวิต เกิดจากความพิการที่เขาเป็น คนพิการไม่ควรจะทำในบางสิ่งบางอย่าง เช่น การทำงานประกอบอาชีพ เป็นต้น

(ทวี เชื้อสุวรรณทวี 2549, 51)

จากข้างต้นเป็นแนวคิดรูปแบบทางสังคม (social model) ที่ยืนยันว่าความพิการเกิดขึ้นจากสังคมที่ประกอบมันขึ้น มิได้เป็นปัญหาที่กายภาพของร่างกายอย่างที่สังคมเข้าใจกันอย่างแพร่หลายเพียงด้านเดียว ในขณะที่ความพิการถูกสร้างขึ้นนั้น ถือเป็นขั้นหนึ่งของกระบวนการที่สังคมได้จำแนกแยกแยะผู้ที่มีความแตกต่างจากกลุ่มคนส่วนใหญ่ออกไป (กมลพรรณ พันธุ์ 2553, 46) และมีแนวโน้มที่จะสร้างวิธีการจัดการกับคนเหล่านั้นในลักษณะที่ไม่เหมือนกันกับคนส่วนใหญ่ โดยมักเป็นไปในทางที่แยกว่า ลดคุณค่าคนเหล่านั้นลงไปอย่างไม่เท่าเทียมกัน

ภายหลังจากที่ครอบครัวของภบเริ่มจะสังเกตเห็นถึงความผิดปกติทางสายตาตั้งแต่เพิ่งหัดคลานเท่านั้น ครอบครัวจึงเริ่มแสวงหาวิธีการเยียวยารักษา ซึ่งแน่นอนว่าการรักษามีได้ทำให้ภบกลับสู่สภาพปกติ แต่กลับมีโอกาที่จะ “กลายเป็นเหยื่อ” กล่าวคือ มีโอกาสที่จะได้รับการรักษาเยียวยาที่ไม่ถูกต้องมากขึ้น ผลจากการตีตราว่าความพิการเป็นความผิดปกติทางสังคม กดดันและบีบบังคับให้ลุ่มหลงกับการหาทางออกในทุกวิถีทาง เมื่อโรงพยาบาลท้องถิ่นมีขีดจำกัดในการให้ความกระจ่างชัด ครอบครัวจึงเริ่มหันไปพึ่งการรักษาทางไสยศาสตร์ มีการเป่าดวงตา ขจัดสิ่งชั่วร้าย โดยหวังว่าอาการมองไม่เห็นจะหายไปโดยเร็วที่สุด แต่แล้วก็ไม่เป็นผล จึงหันกลับเข้ามาสู่วิธีการที่ได้ผลที่สุด คือการเข้าเรียนที่โรงเรียนสอนคนตาบอด เป็นอีก

นัยหนึ่งของการยอมรับและปรับตัวต่อการตีตราเหล่านั้น เรียนรู้และสามารถใช้ชีวิตประจำวันอยู่ร่วมกับมันได้อย่างเป็นปกติเรื่อยมา

จนกระทั่งเมื่ออายุราวๆ 12 ปี กบได้เข้าเรียนในโรงเรียนเดียวกันกับผม เป็นหนึ่งในสองผู้ได้รับทุนตามนโยบายของโรงเรียนที่ต้องการให้ทุนการศึกษาแก่นักเรียนผู้พิการ เขาเล่าให้ผมฟังว่า ถูกส่งมาจากโรงเรียนสอนคนตาบอดด้วยเหตุผลที่ตนเองมีผลการเรียนในระดับต้นๆ จึงได้เข้ามาศึกษาต่อในโรงเรียนมัธยมเอกชนที่ค่อนข้างมีชื่อเสียง ด้วยความหวังว่าจะไม่ทำให้โรงเรียนต้นสังกัดขายหน้า (กบเล่าอย่างเขินอาย ผมเดาว่าคงเพราะต้องพูดว่าตนเองเรียนดี)

เมื่อเข้ามาในวันแรก กบเล่าว่า “ครูมีการจัดเวรบังคับให้เพื่อนมาดูแล แต่เราบอกครูว่า ไม่ต้องมีหรอก ใครอยากจะช่วยเดี๋ยวเขาก็มาเอง เรารู้สึกได้ว่าเพื่อนไม่ค่อยอยากทำ มีคนบ่นว่า กูอดกินข้าวเพราะต้องพามึงมากินข้าวเนี่ย” แต่เพื่อนที่คอยช่วยก็มี เพื่อนที่แกล้ง ดุด่า บ่นด้วยความอิจฉาก็มี เช่นพูดว่า “ครูสนใจมึงเป็นพิเศษ เพราะมึงตาบอด” กบเล่าด้วยน้ำเสียงแข็งกร้าวของเพื่อนคนนั้น แต่ผมก็เห็นว่ากบรู้สึกเฉยๆ เป็นปกติ

ความพิการของกบ แม้จะเริ่มต้นจากความบกพร่องทางกายภาพ แต่เห็นได้ชัดว่ากระบวนการทางสังคมมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง ที่คอยสนับสนุนให้ความพิการนี้ยกระดับความรุนแรงมากขึ้นไปอีก ดังที่กล่าวไปในตอนต้น ครอบครัวของกบต้องดิ้นรนหาทางรักษา เพื่อให้เขาได้กลับคืนสู่สภาพของ “ความปกติ” ที่สังคมคาดหวังหรือให้คุณค่า แต่แล้วเมื่อความพิการเป็นอุปสรรคทางสังคม ที่ทำให้เขาไม่สามารถใช้ชีวิตในบางส่วนร่วมกับคนอื่นได้ ความพิการที่ถูกประกอบสร้างขึ้นนี้ จึงผลักดันให้เขาต้องเข้าไปอยู่ในอีกพื้นที่หนึ่งที่ถูกจัดไว้ให้โดยเฉพาะ

งานวิจัยของทรี เชื้อสุวรรณทวิ (2549) พบว่า “คนพิการมักจะถูกเลือกปฏิบัติ ผลักไส ทำให้แปลกแยกจากสังคมส่วนใหญ่ การไม่สามารถใช้ร่างกายได้อย่างปกติ ทำให้ต้องเรียนรู้ที่จะใช้มันภายใต้ข้อจำกัด จึงต้องเข้าไปฝึกอาชีพ ณ สถานฝึกอาชีพคนพิการจนสำเร็จหลักสูตร และในที่สุดก็ออกไปเผชิญกับการทำงานในโลกภายนอกได้ แต่ด้วยความพิการที่ติดตัวเสมือนตราบาปนั้น ทำให้ผู้พิการมักต้องใช้ความพยายามหลายเท่าตัว เพื่อก้าวข้าม “เงื่อนไข” บางอย่าง ที่สังคมส่วนใหญ่กำหนดหรือสร้างไว้ และนำมาซึ่งการยอมรับในที่สุด”

เช่นเดียวกับกบ โรงเรียนสอนคนพิการก็ถือเป็นรูปแบบหนึ่งที่สังคมใช้จัดการกับ “ผู้เป็นอื่น” มีการจัดการสภาพแวดล้อมให้อื้ออามวยต่อคนพิการในประเภทต่างๆ หลักสูตร

การเรียนการสอนทั้งหลาย ที่เน้นหนักเพื่อให้คนเหล่านี้สามารถจะพึ่งพาตนเองได้โดยไม่เป็นภาระผู้อื่น เช่น การแต่งตัว การกิน หรือการใช้คอมพิวเตอร์ที่ถูกเน้นมากเป็นพิเศษ เป็นต้น หากมองในอีกแง่แล้ว ก็อาจจะบอกได้ว่าเป็นวิธีการในการลดภาระของสังคมในอีกระดับ เพราะเมื่อคนพิการสามารถดูแลช่วยเหลือตัวเองได้ ก็จะไม่เป็นภาระของคนอื่นๆ ในสังคม เมื่อยามที่พวกเขาต้องออกมาเผชิญกับโลกภายนอกร่วมกับผู้อื่น

แต่เมื่อเรียนรู้ที่จะช่วยเหลือตัวเองได้สำเร็จแล้ว ความพิการกลับไม่หายไปหรือหยุดอยู่แค่นั้น รอยมลทินยังคงปรากฏชัดแก่สายตาของสังคม ในมุมมองของคนทั่วไปนั้น เมื่อมีคนที่เราไม่คุ้นเคย ความคิดในการตำหนิ แยกประเภท หรือจัดการอะไรสักอย่างจะปรากฏขึ้น ทำให้คนที่เราเผชิญอยู่นั้นแตกต่างไปจากคนอื่น ไม่เป็นที่ต้องการ ไม่ถูกจัดนับ (Goffman 1963)

แม้จะสามารถใช้ชีวิตได้อย่างปกติด้วยตัวเองแล้ว เรายังเห็นว่าครูประจำชั้นยังคงพยายามจัดเวร เพื่อให้เพื่อนคนอื่นๆ ในห้องมาคอยผลัดเปลี่ยนดูแลใน ช่วงที่ต้องอยู่ในรั้วของโรงเรียนตลอดเวลา กบที่สามารถซื้อข้าวได้เอง กินข้าวได้เอง หรือเดินไปไหนมาไหนในโรงเรียนได้เอง จึงยังมีอาจจะหลุดพ้นจากความพิการไปได้ แต่ความพิการที่มีอาจหลุดพ้นนี้มิใช่ความพิการทางกาย อันเกิดจากการช่วยตัวเองไม่ได้ แต่เป็นความพิการทางสังคม ที่คนรอบข้างคิดว่าเขาไม่สามารถหรือไม่ควรจะทำอะไรบางอย่างด้วยตัวเขาเอง จึงเกิดเป็นการคิด (แทน) และสร้างวิธีการที่จะจัดการกับความพิการนี้ ให้อยู่ร่วมกันกับเพื่อนคนอื่นๆ ได้อย่างราบรื่น ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น

การถูกทำให้พิการในทางสังคมไม่ได้เกิดขึ้นในระดับจุลภาค ในปัจเจกหรือในสังคมเล็กๆ เพียงเท่านั้น แต่ยังคงปรากฏให้เห็นชัดเจนในระดับมหภาคอีกด้วย กบเล่าให้ฟังว่า เขาได้รับสิทธิพิเศษมากมายจากรัฐ (หมายความว่าถึงเฉพาะสิทธิที่ต้องเกี่ยวข้องกับค่าใช้จ่าย) ไม่ว่าจะเป็นการรักษาพยาบาลฟรี เรียนฟรี หรือขึ้นรถโดยสารสาธารณะฟรี ทำให้กบเอ่ยปากว่า “การบอกว่าคนพิการไม่เก็บตังค์ เรว่ามันเป็นค่านิยมนะ เราไม่สนใจ เรามีเราให้ เราไม่ได้เดือดร้อน” ในแง่นี้เห็นได้ว่าความพิการถูกผูกโยงเข้ากับการสงเคราะห์โดยไม่จำเป็น นโยบายของรัฐได้ทำให้ความพิการกลายเป็นสิ่งที่สังคมต้องอาทรสงสาร และให้สิทธิพิเศษอย่างไม่เกี่ยวข้องกับร่างกายในแง่ใดเลย ผู้พิการมิใช่คนยากไร้ เขาเพียงแต่มีสภาพร่างกายที่จำกัดในการดำเนินชีวิตเท่านั้น รัฐและสังคมในระดับมหภาคได้ประกอบสร้างความแตกต่างในความพิการกับความ

ปกติให้อยู่ในระดับที่มีช่องว่างมากขึ้น ในขณะที่ผู้พิการอย่างกบมีความคิดเพียงว่า “สังคมไม่ต้องมาช่วยมาก เราช่วยตัวเองได้ สิ่งที่ยากได้คือติดกับเราแบบคนปกติก็พอ”

สิ่งที่เห็นได้ชัดจากทั้งหมดข้างต้นนี้ พอจะทำให้เราเข้าใจได้ว่าความพิการดำรงอยู่ในสองแง่ *หนึ่ง* คือความพิการที่เกิดจากความบกพร่องทางกายภาพ *สอง* คือความพิการที่สังคมสร้างขึ้น เป็นอุปสรรคในการดำเนินชีวิตในหลายมิติ ความพิการในแง่หลังนี้เอง ได้ทำให้ความพิการทั้งหมดตกอยู่สถานะที่เลวร้ายยิ่งขึ้น ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว แม้ว่าความพิการจะดำรงอยู่อย่างหนักแน่นก็จริงอยู่ แต่สิ่งที่ผมสังเกตเห็นได้ชัดจากกบ ในฐานะผู้พิการ คือการพยายามปฏิเสธการถูกตีตราและการเลือกปฏิบัติ (discrimination) เหล่านั้น ไม่ว่าจะเป็นการปฏิเสธการช่วยเหลือจากครูในการจัดเวร หรือการจ่ายค่าโดยสารเมื่อขึ้นรถสาธารณะ กบมีความพยายามที่จะแสดงให้เห็นถึงการคัดค้าน การไม่ยอมรับในทัศนคติที่สังคมหรือคนทั่วไปมีต่อความพิการ การช่วยเหลือเป็นสิ่งที่เขาไม่เรียกร้องหรือแทบจะไม่ต้องการ แต่สิ่งที่เขาต้องการอย่างแท้จริง คือการทลายทิ้งซึ่งการประกอบสร้างของความพิการเหล่านั้น และตอบแทนเขาด้วยทัศนคติที่เท่าเทียมกันกับคนอื่น ๆ ทั่วไปในสังคม

สภาพแวดล้อมของ “ความพิการ”

ความพิการหรือคนพิการนั้นมีลักษณะที่ขึ้นอยู่กับความไม่สามารถกระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดด้วยวิธีการที่คนทั่วไปสามารถทำได้ เนื่องจากความบกพร่องทางด้านร่างกายหรือสติปัญญา อันที่ต่างไปจากที่สังคมมองว่าเป็น “มาตรฐาน” คนๆ นั้นก็จะถูกจัดกลุ่มและตีตราให้เป็นคนพิการ แต่ความเป็นจริงแล้ว คนพิการเหล่านี้สามารถจะกระทำการใดๆ ก็ได้หากอยู่ในสภาวะแวดล้อม และมีอุปกรณ์ที่เอื้อให้เขาสามารถทำได้ อาทิ การมีรถวีลแชร์ หรือการมีอักษรเบรลล์

(พงษ์เทพ สันติกุล 2552, 12-13)

จากข้างต้น ทำให้ความพิการในแง่นี้เกิดจากความไม่เหมาะสมของสภาพแวดล้อมที่ส่งผลต่อคนกลุ่มหนึ่งที่จะดำเนินชีวิตและกิจกรรมใดๆ ให้บรรลุผลสำเร็จด้วยวิธีการของเขาเอง โดยไม่จำเป็นต้องใช้วิธีการที่คนส่วนใหญ่ทำกัน

ประเทศญี่ปุ่นเป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดสำหรับการจัดการสภาพแวดล้อมเพื่อคนพิการ โดยรัฐบาลได้นิยามความพิการและคนพิการว่าเป็นสมาชิกส่วนหนึ่งของสังคม จึงตามมาด้วยนโยบายที่เรียกว่า “Barrier Free” คือการไม่มีเส้นแบ่งพรมแดนระหว่างคนพิการกับคนธรรมดา เพื่อให้คนพิการสามารถใช้ชีวิตได้ “ใกล้เคียง” กับคนทั่วไปมากที่สุด ยกตัวอย่างเช่น การมีพื้นที่สี่เหลี่ยมเป็นแนวยาวกำกับทางเดินตลอดทางในสถานที่สำคัญ ในขณะที่เขตเมืองอื่นๆ ก็จะไปปรับพื้นที่ให้ราบเรียบเพื่อความสะดวกในการสัญจร รวมทั้งมีลิฟท์สำหรับคนพิการในทุกอาคารสถานที่ หรือในทุกๆ จุดจะมีบริการให้ข้อมูลเป็นภาษาเบรลล์หรือมีเจ้าหน้าที่คอยให้การช่วยเหลือตลอดเวลา นอกจากนี้ยังมีรถเมล์และรถไฟที่สร้างขึ้นเพื่อความสะดวกของคนเหล่านี้โดยเฉพาะอีกด้วย (สรุปจากรายการ “ดูให้รู้ – เปิดโลกใหม่คนพิการ” ออกอากาศเมื่อวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2555)

ในขณะที่ประเทศไทย ก็มีการจัดการสภาพแวดล้อมเพื่อคนพิการอยู่บ้าง แต่อาจจะยังไม่แพร่หลายมากนัก ที่เราพบเห็นกันบ่อยๆ ก็มีที่จอดรถสำหรับผู้พิการ ห้องน้ำ ทางเดินลาดชัน เป็นต้น กบมีมุมมองที่สอดคล้องอย่างน่าสนใจต่อนโยบายการจัดการสภาพแวดล้อม โดยรัฐว่า “การช่วยเหลือพวกนี้เป็นเหมือนการช่วยเติมเต็มส่วนที่ขาดหรือส่วนที่ร่างกายเราเป็นอุปสรรค เป็นการช่วยอำนวยความสะดวก เหมือนกับที่จอดรถคนพิการจะอยู่ใกล้ประตู ห้องน้ำสำหรับคนพิการ เพื่ออำนวยความสะดวก มีราวให้จับ เพิ่มความปลอดภัย หรือทางเดินที่ราบเรียบไม่มีหลังเต่า เพื่อลดอุปสรรคที่จะกีดขวาง”

นอกจากนี้ กบยังสามารถใช้งานคอมพิวเตอร์ได้อย่างคล่องแคล่ว ด้วยโปรแกรมสำหรับผู้พิการทางสายตาโดยเฉพาะ ต้องใส่หูฟังเพื่อฟังเสียงพูดของผู้หญิงที่จะอ่านหน้าจอให้ฟัง เสียงอ่านเป็นเสียงบันทึกเป็นคำๆ ไป กบสามารถใช้งานแป้นพิมพ์ลัด (shortcut) บนคีย์บอร์ดได้อย่างรวดเร็ว ในขณะที่เสียงพูดของโปรแกรมก็พูดไปอย่างรวดเร็วจนผมฟังไม่รู้เรื่อง แต่กบสามารถจะฟังได้ทันและถูกต้องด้วยความเคยชิน ทำให้การค้นหาคำหรือเรียนหนังสือในโลกปัจจุบัน ไม่เป็นปัญหาของกบมากมายนัก

ในขณะที่อักษรเบรลล์ก็มีหน่วยงานรับผิดชอบจัดทำเอกสารให้ได้โดยเฉพาะในทันทีที่ต้องการ และรัฐบาลก็ยังให้นักศึกษาผู้พิการทุกคนเข้ายืมเครื่องอ่านอักษรเบรลล์สำหรับการเรียน เป็นมูลค่ากว่าสองแสนบาทต่อเครื่องให้ใช้กันฟรีๆ จนกว่าจะเรียนจบอีกด้วย

เห็นได้ว่าความพิการด้านการมองเห็น ก่อให้เกิดเป็นอุปสรรคในการใช้ชีวิตของกบในหลายด้าน แต่หากรัฐและสังคมให้การสนับสนุนด้วยการจัดการสภาพแวดล้อม สร้างสิ่งอำนวยความสะดวกในระดับพื้นฐานที่จำเป็น และประดิษฐ์ “เครื่องช่วย” ให้ผู้พิการสามารถใช้ชีวิตได้ด้วยวิธีการเฉพาะของเขาเอง ก็จะทำให้เขามีความปลอดภัยและความสะดวกในการดำเนินชีวิตมากขึ้น จนเรียกได้ว่า *ใกล้เคียง* กับคนส่วนใหญ่ ดังเช่นที่งานวิจัยของ กมลพรรณ พันพิ่ง (2553) เสนอว่า มีเครื่องช่วยการดำรงชีวิตอิสระของคนพิการ รวมตัวกันเพื่อเรียกร้องให้สังคมมีบริการพื้นฐาน ให้บุคคลมีโอกาสนในการเข้าถึงกิจกรรมต่างๆ ได้อย่างสะดวกมากขึ้นจากข้อจำกัดทางด้านร่างกาย เรียกร้องจัดทำสถานที่และอุปกรณ์ให้คนพิการสามารถใช้ประโยชน์ได้ในอาคารหรือหน่วยงานเมื่อยามไปติดต่อหรือทำกิจกรรมต่างๆ หากสังคมมีความเข้มแข็งในการจัดการสภาพแวดล้อม ก็จะช่วยให้เกิดกระบวนการเสริมพลังอำนาจและพัฒนาอัตลักษณ์ความพิการในระดับบุคคลได้ดีขึ้น

ผมพบประเด็นที่น่าสนใจสำหรับคำว่า “ใกล้เคียง” ที่ผมกล่าวไปแล้วถึงสองครั้ง จากคำพูดของกบว่า “ความเท่าเทียมเป็นเรื่องที่เป็นไปตามสิทธิที่มันควรจะได้อยู่แล้ว แต่ในเรื่องการใช้ชีวิตจริงๆ น่าจะใช้คำว่า ‘เกือบเท่าเทียม’ มากกว่า จะให้เท่าเลยมันไม่ได้ แนวคิดนะดี แต่ในทางปฏิบัติมันไม่ได้ เรามีข้อจำกัดทางด้านร่างกาย”

จากข้างต้นนี้ มีความลึกซึ้งกว่าความเท่าเทียมที่สังคมเรามักเรียกร้องอยู่เสมอ การจัดการสภาพแวดล้อมเพื่อคนพิการ เป็นสิ่งที่รัฐและสังคมควรทำ เพื่อทำให้คุณภาพชีวิตของคนพิการพัฒนาสูงขึ้น แต่ไม่ว่าจะทำอย่างไร ก็ไม่สามารถทำให้เกิดความเท่าเทียมกันได้อย่างเด็ดขาด ดีที่สุดก็ได้แค่เกือบเท่าเทียม หรือใกล้เคียงมากที่สุดเท่านั้น ดังที่กบได้กล่าวไว้สอดคล้องกับนโยบายของสังคมญี่ปุ่น เพราะข้อจำกัดบนร่างกายของผู้พิการ จะไม่มีวันถูกแก้ไขหรือทำให้หายไปได้อย่างสมบูรณ์

กบได้แสดงให้เห็นทัศนะเกี่ยวกับ “ความ (เกือบ) เท่าเทียม” ในการพูดคุยหลายครั้ง แม้ตนเองจะปฏิเสธซึ่งความต้องการในแง่ของการสงเคราะห์ ดังที่ได้กล่าวไว้ในส่วนที่แล้ว แต่การอำนวยความสะดวกในการใช้ชีวิตเป็นสิ่งที่เขายอมรับและต้องการความช่วยเหลือจากรัฐและสังคม ในฐานะที่เป็นสิทธิที่เขาควรได้รับการเติมเต็ม ซึ่งท้ายที่สุดแล้วก็เพียงเพื่อให้เขาสามารถจะดำรงชีวิตอิสระได้อย่างคนปกติทั่วไปในสังคม ไม่ต่างจากที่สมาชิกในสังคมทุกคนพึงได้รับ และต้องการจะได้รับในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง

ตัวตน “คนพิการ”

หากกล่าวถึงความเป็นอื่นหรือความเป็นชายขอบแล้ว คงจะต้องนึกถึง มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) เป็นอันดับต้นๆ ฟูโกต์มองว่า อัตลักษณ์ของปัจเจกเป็นผลผลิตของความเป็นสมัยใหม่ที่เข้ามาจัดระเบียบในทุกๆ ส่วนประกอบของเรา ความเป็นปัจเจกชนเป็นผลของวาทกรรม (discourse) และปฏิบัติการของวาทกรรม (discursive practices) ดังที่ พงษ์เทพ สันติกุล (2552) ได้ปรับใช้ในการอธิบายวาทกรรมเกี่ยวกับคนพิการไว้ว่า

ภายใต้วัจนกรรมแห่งวาทกรรม มนุษย์จะตกอยู่ในฐานะ “ผู้ถูกกระทำ” ไปพร้อมๆ กับการทำให้รู้สึกว่าเป็น “ผู้กระทำ” ทำให้รู้สึกกระตือรือร้นที่จะสวมบทบาทนั้นด้วยตัวเอง เช่น คนพิการตกอยู่ภายใต้วัจนกรรมความพิการที่มีความเป็นกลุ่มด้อยของสังคม จะตกเป็น “ผู้รับ” ความช่วยเหลือตลอดเวลา ไม่มีวันเปลี่ยนบทบาทเป็น “ผู้ให้” ได้ คนพิการจึงรู้สึกที่ตนเองมีสิทธิที่จะต้องได้รับความช่วยเหลือมากกว่าคนอื่น การเรียกร้องจึงดำเนินไปอันเป็นผลมาจากวาทกรรม (พงษ์เทพ สันติกุล 2552 14-15)

อย่างไรก็ดี แนวคิดในสำนักนี้มุ่งที่จะตรวจสอบคัดค้านการถูกกำหนดสร้างโดยสังคม ปฏิเสธกติกาที่คอยกำหนดให้คนพิการต้องปฏิบัติตาม ไม่ยอมรับการผลักไสคนพิการว่าเป็นความผิดปกติ และคัดค้านการเอาโรคเอาเปรียบจากเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง

ผมย้อนมามองเรื่องราวต่างๆ ในชีวิตของกบ ที่ได้พูดคุยกันอยู่หลายครั้ง แน่ใจว่าตลอดเวลาที่ผมเก็บข้อมูลอยู่นั้น ผมพบว่าตนเองก็ตกอยู่ภายใต้ปฏิบัติการของวาทกรรมความพิการอยู่เสมอ เป็นเรื่องน่าแปลกที่ต้องยอมรับว่า ไม่ว่าจะพยายามหักห้ามใจเท่าไร ก็เป็นการยากที่เราจะหลุดพ้นจากวาทกรรมความพิการเหล่านี้ ผมมักจะถามหรือพูดในสิ่งที่ทำให้เกิดความรู้สึกแบ่งแยกและประทับตราคนพิการโดยไม่ตั้งใจอยู่เสมอ เป็นต้นว่า “ทำไมถึงเล่นเพชฌัญญู?” “ชีวิตกบน่ายกย่องนะ” ซึ่งทำให้กบรู้สึกที่ผมน่าจะคงตีตราเขาเหมือนคนอื่นๆ ไม่ต่างกันอยู่ดี

ความพยายามของกบที่จะหลุดพ้นจากวาทกรรมความพิการได้สะท้อนออกมาจากการใช้ชีวิตของเขาเองอย่างเด่นชัดอยู่เสมอ แฉงไว้ด้วยการสร้างตัวตน อันปฏิเสหวาทกรรมเหล่านั้น เพื่อจะแสดงให้เห็นว่า “ความพิการ/คนพิการ” มิได้เป็นสิ่งผิดปกติ แต่วาทกรรมเหล่านั้นต่างหากที่มัน “ผิดปกติ” และสมควรที่จะถูกรื้อทิ้ง

กบเข้ามาสู่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ด้วยการสอบแข่งขันจนผ่านการคัดเลือก และได้ใช้เวลาว่างให้กับการเข้าร่วมชมรมเพื่อนโคมสัมพันธ์ ที่ต้องคอยออกค่าย จัดกิจกรรมเพื่อผู้ด้อยโอกาสในสังคมอยู่เสมอ จนกระทั่งตนเองได้รับเลือกให้เป็นประธานชมรมในปีสุดท้าย และออกค่ายที่บ้านแกร์ดำ ซึ่งเป็นบ้านพักเด็กติดเชื้อเอชไอวี (HIV) เขาเล่าว่าการไปจัดกิจกรรม “จะเน้นในเชิงสนุกสนาน ไม่ได้ทำให้เขารู้สึกแตกต่าง พยายามทำให้ชีวิตพวกเขา มีความปกติที่สุด มีพวกเราที่เป็นคนพิการไป ก็ให้พวกเขาได้ช่วยเหลือพวกเราด้วย เป็นการสอนว่าไม่ได้ให้หรือความช่วยเหลืออย่างเดียว แต่ต้องช่วยคนอื่นด้วย” ในขณะที่กบไปออกค่าย เขาจะรู้สึกว่า “หดหูใจ เด็กพวกนี้ไร้เดียงสา ไม่น่าถูกสังคมหลงโทษจากเชื้อโรค และสังคมบางส่วนรังเกียจ เราไม่ได้สงสารเขาที่ไม่เหมือนคนอื่น เขาเลือกเกิดไม่ได้ สังคมไม่น่าทำแบบนี้”

การออกค่ายของกบในฐานะผู้พิการ ถือเป็นเรื่องที่สังคมเรารวมถึงตัวผมเองไม่คุ้นเคย และไม่คาดคิด เรามักติดอยู่กับภาพคนพิการที่ผูกโยงกับความสงสาร ต้องรอคอยความช่วยเหลือ กรณีนี้ ทำให้เห็นว่ากบสามารถที่จะเปลี่ยนบทบาทของตนเองที่เป็น “ผู้รับ” การช่วยเหลือจากสังคมบ้างในบางครั้ง มาสู่การเป็น “ผู้ให้” ได้อย่างมีความสุข เขาเรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตได้ด้วยตนเองแล้ว ยังพยายามชี้แนะผู้อื่นให้สามารถดำรงชีวิตได้แบบเขา รูปแบบของกิจกรรมและคำพูดของกบ สะท้อนให้เห็นว่า คนชายขอบไม่ได้มีความผิดปกติ แต่ความผิดปกติที่ดำรงอยู่นั้น เป็นสิ่งที่สังคมสร้างขึ้น และการออกค่ายก็เป็นเสมือนการคัดค้าน ตั้งคำถามต่อวาทกรรมหลัก ปลุกเร้าให้คนชายขอบสามารถอยู่ได้ด้วยตนเองและต้องการที่จะมีพื้นที่ในสังคมส่วนรวมไม่ต่างจากคนอื่นๆ

ในโลกปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะในหมู่รุ่นราวคราวเดียวกับผมแล้ว การติดต่อสื่อสารทางอินเทอร์เน็ต แทบจะเรียกได้ว่าเป็นปัจจัยที่ 5 ที่จะขาดไปเสียมิได้ ถ้าเราปฏิเสธที่จะเป็นส่วนหนึ่งในโลกแบบนี้แล้ว ก็เสมือนว่าถูกตัดขาดไปจากข้อมูลข่าวสารที่มีความสำคัญ อาจกลายเป็นคนหลุดโลกไปเสียก็ได้ เพื่อนร่วมสถาบันของผมแทบทุกคนจะใช้เฟซบุ๊ก อาจจะใช้ในการสอดส่องเรื่องคนอื่น พูดคุยกับเพื่อน หรือในทางสร้างสรรค์หน่อยก็รวมกลุ่มเคลื่อนไหวหรือทำกิจกรรมแจ้งข่าวสารในหมู่สมาชิก กบก็เป็นคนหนึ่งที่ใช้เฟซบุ๊ก ซึ่งนั่นทำให้ผมสงสัยมาตลอดตั้งแต่ก่อนจะทำวิจัยกับเขาว่า “เล่นได้อย่างไร?” “ไม่ลำบากหรือ?” “ไม่เล่นจะวุ่นวายน้อยกว่าไหม?” สิ่งที่ถามเหล่านี้ ทำให้ต้องคิดทบทวนใหม่ เขาสามารถเล่นเฟซบุ๊ก ติดตามเพื่อนๆ และข้อมูลที่น่าสนใจได้อย่างปกติผ่านโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว เขารู้ว่าใครโพสต์อะไร ในขณะที่เขาก็สามารถโพสต์โต้ตอบได้เช่นกัน จะมีปัญหาที่เพียงแต่การดูรูปภาพเท่านั้นเอง

กบได้ตอบการเล่นเฟชบุ๊กที่ผมมองว่าลำบากวิธีหนึ่งว่า “เราก็อิน เราใช้ชีวิตแบบนี้ เราปกติดี แต่คนอื่นมองว่าจะลำบาก เราใช้คอมพิวเตอร์เก่งนะ ใช้ได้ปกติ ไม่ได้ลำบากอย่างที่คนอื่นคิด เราเรียนวิธีใช้ชีวิตแบบนี้มา ในขณะที่คนอื่นก็เรียนแบบของตัวเองมา มันต่างกัน”

การเล่นเฟชบุ๊กของกบที่ถ้าดูภายนอกแล้ว เราก็อินไม่ออกด้วยซ้ำว่าเขาเป็นผู้พิการทางสายตา เขาสามารถที่จะทำกิจกรรมทุกอย่างได้อย่างปกติ มีการแสดงความเห็น แบ่งปันสาระหรือกระทั่งบ่นพึมพำเรื่องชีวิตตามสถานการณ์ในแต่ละวัน กบไม่ได้ติดอยู่กับความพิการที่สังคมปลูกฝัง เขาตั้งตัวออกจากวาทกรรมและการเลือกปฏิบัติเหล่านั้น และยืนยันว่าความพิการไม่ได้เป็นสิ่งแปลกปลอม ไม่ได้ผิดปกติ ซึ่งสะท้อนว่าเขาพยายามคัดค้านวาทกรรมหลักอย่างชัดเจน

มาถึงตรงนี้เห็นได้ว่า กบสามารถที่จะทำทุกอย่างได้คล้ายคลึงกับคนทั่วไปเป็นอย่างมาก หากว่าลองจินตนาการดูแล้ว เราในฐานะ “มาตรฐาน” คือมีร่างกายทางกายภาพสมบูรณ์สามารถทำทุกอย่างได้อย่างคล่องแคล่ว ไร้อุปสรรค กบก็คงเป็นเช่นนั้น “มาตรฐาน” ของเขาคือการ “ไม่มีตา” ปัญหาที่เกิดขึ้น จึงกลายเป็นการเอา “มาตรฐานของเรา” ไปวัด “มาตรฐานของเขา” และให้นิยามคุณค่าว่าต่ำกว่า ด้อยกว่า สร้างกำแพงอุปสรรคทางสังคมมากมาย ทั้งๆที่เขาก็สามารถใช้ชีวิตได้อย่างปกติดี ไม่น้อยไปกว่าคนส่วนใหญ่

งานวิจัยของ กมลพรรณ พันพิ่ง (2553) ยังมีข้อค้นพบย่อยๆ อีกประการที่สอดคล้องกับงานชิ้นนี้ว่า “เมื่อผู้พิการเรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตอิสระได้แล้ว ก็เกิดการขับเคลื่อนเกี่ยวกับวาทกรรม ไร้ความสามารถและเป็นภาระ บุคคลจะมองความพิการของตนเองในเชิงบวก ไม่รับเอาความพิการว่าเป็นอุปสรรคตามนิยามของวาทกรรม เกิดมีความมั่นใจ ไม่อับอาย ไม่รอคอยที่จะเป็นผู้รับอย่างเดียว เริ่มเข้าร่วมกิจกรรมในสังคม มีการปฏิสัมพันธ์กับคนในวงกว้าง และไม่สนใจว่าใครจะคิดอย่างไรกับความพิการของตนเอง” ถือเป็นการสะท้อนภาพการต่อสู้ในสำนักหลังสมัยใหม่ ที่พยายามจะคัดค้านการกำหนดสร้างโดยสังคม เพื่อสร้างตัวตนที่เป็นปกติขึ้นมาแทนที่

กบได้บอกกับผมว่า “เราเปลี่ยนความคิดใครไม่ได้ เราทำได้แค่ ทำให้เขาเห็นว่าเราทำได้” การพยายามใช้ชีวิตอย่างปกติของกบทั้งหมดที่กล่าวมา ตรงกันข้ามอย่างสิ้นเชิงกับวาทกรรมหลักที่สังคมสร้างขึ้น และวาทกรรมเหล่านั้น ทำให้ความพิการดำรงอยู่ จากการที่ผู้คนในสังคมพึ่งพาและยึดถือมันไว้อย่างแนบแน่น

ฌอง ฟรังก์ว็ลส์ เลียวทาร์ด (Jean-Francois Lyotard) กล่าวไว้ว่า “เราไม่ขอความช่วยเหลือหรือต้องพึ่งพาพฤติกรรมหลักอีกต่อไปแล้ว เราเพียงแค่อยุติหรือเลิกเชื่อมั่นก็พอ” (สมเกียรติ ตั้งนโม 2545) ในกรณีนี้ พวกมันก็จะถูกทำให้เหี่ยวเฉาลงไปในที่สุด

แม้ว่ามันจะเป็นเรื่องยากเสียยิ่งกว่าการงมเข็มในมหาสมุทร หากแต่สังคมพร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงทัศนคติและทำลายภาพความพิการกับความอาทรสงสารที่จะเป็นของคุณกันทั้งไปเสีย “สร้างความรู้สึกลูกคิดถึงเส้นแบ่งระหว่าง ‘เรา’ และ ‘เขา’ เพื่อเปิดโลกทัศน์ให้กับสังคมได้ทำลายเส้นแบ่งเหล่านี้ให้พรมัวลงไปได้บ้าง” (ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล, 2545) และเราควรจะตระหนักว่า แท้จริงแล้ว สิ่งที่เราต้องการ มีเพียงแค่ความเท่าเทียมทางทัศนคติและมองกันเยี่ยงคนปกติเท่านั้นพอ

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- กมลพรรณ พันพิ่ง. 2553. *อัตลักษณ์ การเสริมพลังอำนาจ และการกำหนดวิถีชีวิตตนเอง: การดำรงชีวิตอิสระของคนพิการในสังคมไทย*. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ดุสิต บัณฑิต สาขาวิชาการบริหารสังคม ภาควิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เกษร พันธุ์. 2543. *ปัจจัยที่มีผลต่อการพึ่งตนเองของคนพิการ*. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต (การบริหารและนโยบายสวัสดิการสังคม) คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ทวี เชื้อสุวรรณทวี. 2549. *บทวิพากษ์จิตสำนึกและความหมายของ CBR ด้วยปรากฏการณ์วิทยา*. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์ดุสิต บัณฑิต สาขาวิชาการบริหารสังคม ภาควิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พงษ์เทพ ลันติกุล. 2552. *คนพิการในงานวิจัย: เข้าใจคนพิการผ่านตัวหนังสือ*. กรุงเทพฯ: บริษัท ฟริกหวาน กราฟฟิค จำกัด.

ภิลิวลย์ ฉัตรมณีฤกษ์. 2547. *การมองเห็นคุณค่าของคนพิการ: ศึกษากรณีศูนย์ฟื้นฟูอาชีพคนพิการ กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ*. วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต (การบริหารและนโยบายสวัสดิการสังคม) คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุภาวงศ์ จันทวานิช. 2552. *ทฤษฎีสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Goffman, Erving. 1963. *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

เอกสารและสื่อออนไลน์

สมเกียรติ ตั้งนโม (แปลและเรียบเรียง). 2545. "แนวคิดของ Lyotard และคนดังหลังสมัยใหม่ (ลัทธิหลังสมัยใหม่และปรัชญา: Postmodernism and Philosophy: Stuart Sim)." *มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน*. 10 สิงหาคม. <http://www.reocities.com/miduniv888/newpage3.html>.

รายการ Dohiru ดูให้รู้. 2555. "บริการคนพิการ." *Youtube video*, 24:25. 18 สิงหาคม. <http://youtu.be/QCW1mDd6370>.